

Két külföldi könyvtörténeti áttekintés

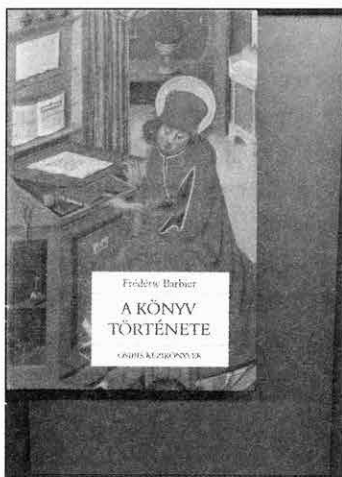
Örvedetesen megszorodott az utóbbi években az írásbeliség múltjával foglalkozó magyar nyelvű könyvek száma. Már a harmadik évezredben megjelent összefoglaló jellegű munkák száma is meghaladja az egy tucatnyit. Új szempontú megközelítéseivel komoly szakmai visszhangot váltott ki és termékenyítően hatott a hazai könyvtörténet-írásra és -oktatásra a Guglielmo Cavallo és Roger Chartier által szerkesztett *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban* (Balassi Kiadó, 2000) című tanulmánykötet. Az érdeklődő szélesebb közönség soraiban is tetszést aratott Alberto Manguel *Az olvasás története* (Park Könyvkiadó, 2001) című, gazdagon illusztrált esszéje. Végre, közel negyven esztendő múltán magyarul is napvilágot látott Marshall McLuhan korszakos jelentőségű, a könyvnyomtatásról és az írásbeli közlésről folyó gondolkodást mindmáig lényegesen befolyásoló *A Gutenberg-galaxis. A tipográfiai ember létrejötte* (Trezor Kiadó, 2001) című műve. Az ismeretterjesztés hatékony eszköze lehet, ám a professzionisták számára is elgondolkodtató észrevételeket tartalmaz Andrew Robinson *Az írás története* (Jószöveg Műhely Kiadó, 2003) című, több mint négyszáz képet felsorakoztató kötete. Méltó, bár szerényebb kivitelű társa Lacza Tihamér Dunaszerdahelyen közreadott ókori

FUNKE, Fritz

Könyvismeret : könyvtörténeti áttekintés / Fritz Funke ; ford. Magyar István. – Bp. : Osiris, 2004. 487 p. – (Osiris kézikönyvtár ; ISSN 1416 6321)

ISBN 963 389 642 8

BARBIER, Frédéric

A könyv története / Frédéric Barbier ; ford. Balázs Péter. – Bp. : Osiris, 2005. 400 p. – (Osiris kézikönyvek ; ISSN 1616-6321)

ISBN 963 389 723 8

írástörténete: *Az ókor emlékezete. A sziklarajzoktól az ábécéig* (Lilium Aurum, 2004).

Egyébként jóleső érzéssel állapíthatjuk meg, hogy a magyarországi szerzők szintén jeleskedtek. Második, javított és bővített kiadásban, némileg módosított címmel került a hallgatók és más olvasók kezébe Madas Edit és Monok István *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1800-ig* (Balassi Kiadó, 2003) című tankönyve. Noha még a múlt század végén született, mégsem hagyható ki a felsorolásból V. Ecsedy Judit adatgazdag, az összes korabeli műhely sorsát ismertető munkája: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszajtó korában 1473–1800* (Balassi Kiadó, 1999). Szellemtörténeti eseménynek tekinthető Várkonyi Nándor félbemaradt, de töredékesen is rendkívüli teljesítményt tanúsító monográfiájának poszthumusz kiadása: *Az írás és a könyv története* (Széphalom Könyvműhely, 2001). A maga nemében hézagpótló Pogány György nemrég közrebocsátott munkája, *A magyar könyvgyűjtő kalauza* (Kiss József Könyvkiadó, 2005). Ő írta a Hatágú Síp Alapítvány 2004-ben igen biztatóan indult sorozatának, *A könyves szakképzés füzetei*-nek első két darabját is: *Bibliofília és könyvművészet, A magyar könyvkereskedelem rövid története*. A harmadikat Galli Katalin: *A könyv története I. A kezdetektől a 15. század végéig* (ennek nyilván lesz folytatása). Talán megemlíthető az e sorok írója által összeállított *Egyetemes könyv- és könyvtártörténet 19-20. század* (Debreceni Egyetem Matematikai és Informatikai Intézete, 2001) című egyetemi-főiskolai szöveggyűjtemény is. Korábban a folyóirat hasábjain is sajnálkoztunk azon, hogy a *Könyvtárosok kézikönyve* öt kötetében nem kapott helyet egy átfogó könyvtártörténeti áttekintés; ennek hiányát csak részben pótolhatta a harmadik kötet elején Tóth Gyula kiváló, korszerű szemlélettel fogalmazott eszme-futtatása, *A könyvtár történelmi szerepváltásai* címmel (Osiris Kiadó, 2001. 15-38. p.).

A könyv- és könyvtárkultúra ügye mellett módfelett elkötelezett Osiris Kiadó jóvoltából és a külföldi, főleg nyugat-európai könyvtörténeti kutatások eredményeinek itthoni megismertetésében tetemes részt vállaló Monok István közbenjárásával az elmúlt hónapokban három fontos összefoglalás került forgalomba, mégpedig rangos helyen, az Osiris kézikönyvek sorozatában. Egyikükről, Frédéric Barbier és Catherine Bertho Lavenir *A média története Diderot-tól az internetig* (2004) című kötetéről a Könyvtári Figyelő már beszámolt. Ezúttal a másik két, tartalmában rokon kiadványra szeretnénk felhívni a figyelmet.

Könyvismeret

Fritz Funke német tudós. Nemrég, 2004 késő tavaszán *Könyvismeret. Könyvtörténeti áttekintés* címmel magyarul is közzétett tankönyve először 1959-ben látott napvilágot; Magyar István fordítása már a hatodik, többszörösen átdolgozott kiadás alapján készült. Tehát német földön tartósan népszerű oktatási segédlet, és nyilván a művelődéstörténet ezen ága iránt vonzódó olvasók közül is sokan megvásárolták. A szerző sikerének egyik titka alighanem a tárgyalásmód. Ez nevezhető hagyományosnak, netán klasszikusnak, még inkább rendszeresnek. Mondanivalóját öt fő fejezetre tagolja, és ezeken belül igyekszik a kronologikus gondolatmenetet követni, ám itt-ott szükségszerűen eltér attól. Bár erről sehol sem esik szó, a belső arányokat látva az öt rész akár úgy is felfogható, mint öt vagy hat egyetemi, főiskolai szemeszter tananyaga.

Először az írás keletkezéséről, az alfabétumok kialakulásáról, a latin írás fejlődéséről, majd a nyomdabetűk fajtáiról, továbbá az íráshordozókról, mindezekelőtt a papír történetéről és előállításáról esik szó. A második szakasz az írott könyv három megjelenési formáját, az agyagtáblát, a tekercset és a kódexet mutatja be, és hosszan időzik a kódexfestészet stíluskorszakainál, földrajzi különbségeinél. A harmadik fejezet a legterjedelmesebb: a mintegy 430 szövegoldal több mint egy harmadát (156 oldal) teszi ki; voltaképpen itt olvashatunk a könyvnyomtatás fejlődéstörténetéről. Előbb az előzményekről, Gutenberg életművéről, találmányának lényegéről, jelentőségéről és gyors elterjedésének okairól, az őnyomtatványok katalogizálásáról és kutatásáról, aztán a nyomdászat 15. és 16-18. századi jellemzőiről, végül a könyvgyártás iparosodásáról, amikor is aprólékos részletességgel ismerteti az ipari nyomdatechnika eljárásait. Ugyanakkor feltűnő, hogy a könyvelőállítás friss fejleményeinek, egyebek között a számítógép behatolásának milyen kevés teret szentel, éppen csak érinti ezt a nagy horderejű problémát; az e-bookról meg egyáltalán

nem ír. (Mellesleg: ez a kérdés az írástörténetből szintén kimaradt.) Háttérbe szorul a könyvkultúra két meghatározó ága, a könyvkiadás és a könyvkereskedelem is. A negyedik és az ötödik rész önmagában is megállná a helyét. Különösen igaz ez az állítás az előbbire, amely a könyvművészet mibenlétéről, múltjáról és kiemelkedő irányzatairól, művelőiről szól. Ezen belül, újra kezdve az időrendi tárgyalást, a szerző behatóan, közel kilencven oldalon keresztül, rengeteg szemléltető ábrával foglalkozik a könyvillusztráció történetével, főként a német- és franciaországi alkotókkal. Az utolsó téma a könyvkötés, illetve a könyvkötőművészet fejlődése.

Fritz Funke kézikönyvéből nagyon sok mindent meg lehet tudni az írás, a könyvelőállítás és a számára különösen kedves könyvművészet történetének tényeiről; ráadásul meglehetősen sok kép segíti a helyes értelmezést. Érthető tehát németországi és megjósolható hazai népszerűsége. A kiadó kitűnő, összevont név-, tárgy- és címmutatóval könnyíti meg a tájékozódást. Hasonló céllal közölték a bő bibliográfiai függelék, amely a magyar nyelvű címekkel kiegészítve – ha jól számoltuk – kerekén 360 tételre rúg. Mindazonáltal a már említett aránytalanságok és hiányosságok mellett nem hallgathatók el egyéb fenntartásaink sem. Egyértelmű az Európa-centrikus nézőpont; például a kínai és indiai írásról semmi sem olvasható, és a papír kínai feltalálásáról is csupán néhány sor, akárcsak a híres kínai táblanyomatos könyvekről. Hiába keresnénk az észak-amerikai és a múlt században előre törő japán könyvkultúra adatait. Szembeötlő a németországi fejlemények domináns jelenléte; kirívó példa a betűöntés 19-20. századi alakulása, ahol kizárólag német műhelyekről és mesterekről esik szó. Németországnak a nyomdászat fejlődésében játszott úttörő és kimagasló szerepe bizonyos fokig indokolná az erőteljesebb hangsúlyokat, de az itt tapasztalt túlzó mértékben semmiképpen sem. Ide kívánczik az a megjegyzés is, hogy kevesellhetjük a magyarországi információkat; talán csak a huszadik századi könyvművészeti törekvések kapnak kellő

súlyt. Ugyanakkor a 17. századi történések roppant vázlatos bemutatásából is kimaradt Misztótfalusi Kis Miklós (viszont róla korábban, mint amszterdami betűmetszőről méltányos értékelést találunk). A szerző főként a kézzel írott könyv és a tipográfia fejlődésének technikai és művészeti vonatkozásaira koncentrált, olykor az eszmetörténeti motívumokat is kiemeli. Kevés figyelmet fordít viszont a könyv múltjának társadalmi és gazdasági összefüggéseire.

A könyv története

A másik, Balázs Péter fordításában 2005 tavaszán megjelent kötet francia szerzője éppen a társadalomtörténeti megközelítést helyezi előtérbe. Frédéric Barbier egyik úttörője és kétségkívül világszerte ismert, sűrűn idézett képviselője ennek a kutatási irányoknak. Emellett, illetve ettől elválaszthatatlanul hasonló elánnal folytatja a könyv és általában a média gazdaságtörténeti vizsgálatát. E kettős erény tükröződik a most magyar nyelven is hozzáférhetővé vált *A könyv története* című, szintetizáló igényű munkájában. A tartalomjegyzék alapján ennek a műnek a kronologikus vonalvezetése még világosabbnak látszik, mint az előbbinek. Valójában a lineáris gondolatmenet lépten-nyomon megtörik, gyakori a visszautalás, az újrakezdés. A história tulajdonképpen keret, lehetőség, a szerző innen meríti azokat az információkat, amelyek birtokában a könyv, tágabban az írásos és nyomtatásos közlés-mód egyes társadalmi-gazdasági folyamatairól, fontosabb jelenségeiről elmélkedik, nemegyszer évtizedeket, sőt évszázadokat ugorva át. A 17. századtól, még inkább a 18. század közepétől meghatározó szerepet tulajdonít az időszaki sajtónak és a vele szorosan összefonódó, a 19. század második felére kiteljesedő mediatiszációnak. Felfogása szerint a szűken értelmezett könyv csak egyik alkotóeleme a médiának (a nyilvánosságnak szánt dokumentumoknak), és a polgárosodás, az iparosodás, legutóbb a globalizáció a média forradalmainak sodrában formálta újra és újra a könyvet is, eljutva az elektronikus adathordozókig.

Frédéric Barbier könyvének tartalma a fentiekből következően eléggé sokrétű. A bevezetőben főleg definíciókat közöl (leginkább a könyv fogalmát igyekszik körbejárni), és tömören vázolja a könyvtörténet addigi historiográfiájának fő vonulatait, illetve perspektíváit. Az első rész tárgya a kéziratos könyv. Mindössze öt oldalt szánt az írástörténetnek, az ókori könyvek közül is csupán a tekerccsel (a volumennel) foglalkozik, vagyis a görög-római kultúra emlékeivel, jellegzetességeivel. A kódexekről két fejezetben ír. Előbb a Karoling-renaisszánszig halad; itt érintőlegesen kitér a Földközi-tenger medencéjének másik két kultúrkörére, a bizáncira és az iszlámra is. Majd csaknem kizárólag a római kereszténység könyveire figyel, a XV. század első felével bezárólag (ebben a könyvben, eltérően az előzőtől, a római számokat használták az évszázadok jelölésére). A következő részben a „gutenbergi forradalom” társadalmi, kulturális, ideológiai és földrajzi okait, valamint az állami és egyházi felügyelet kezdeteit elemzi. A harmadik nagy téma a franciásan ancien régime-nek nevezett, nagyjából az 1520-as és az 1770-es évek közé eső korszak új elemeinek, könyv- és sajtótörténeti folyamatainak áttekintése, számbavétele. Elgondolkodtató tényeket és megállapításokat olvashatunk az egyházak és a könyv, az államhatalom és a könyv viszonyáról, a közvélemény és az olvasóközönség kialakulásáról, a felvilágosodás hatásáról, továbbá – szintén szélesebb összefüggés-rendszerbe ágyazva – a nyomtatványok korabeli formai sajátosságairól. Összhangban egyéb kutatásaival (például a C. B. Lavenirral közösen publikált, most már magyarul is tanulmányozható mediatisztörténettel, amellyel egyébként számos párhuzamosságot mutat), az utolsó, negyedik rész az 1760–1914 közötti időszakról szól. Fontos eltérés a megszokott periodizációtól, hogy ő „a könyv második forradalmát” a XVIII. század derekától datálja, és ekkortól tekinti egyre jelentősebb gazdasági tényezőnek a könyvkiadást, könyvkereskedelmet, a sajtót és a lapterjesztést. (Vagyis a francia forradalom nem a kezdet ezen az

úton, hanem csak egy állomás.) Sokat medítál a politika és a piac kapcsolatáról, a nemzeti gondolat szerepéről, aztán az ipar technikai fejlődése nyomán keletkezett nyomdai újításokról, a könyv- és sajtóipari termelés struktúrájának változásairól, a termékinnovációról, a piacok egységesüléséről. Feltűnő, hogy az első világháború utáni történések alig hús oldalra tömörítve, saját szavával élve: epilógusként tárgyalja. Ennél feltétlenül többet várt volna az érdeklődő, hiszen a ma emberéhez legközelebb álló, voltaképpen a mába és a közeli jövőbe hajló fejleményekről van szó. Azért itt is rábukkanhatunk néhány érdekes, sőt izgalmas kérdésfelvetésre: pl. van-e és ha igen, mit eredményez a túltermelés a könyvpiacra; mi lesz, lehet a nyomtatott közlésmód jövője az elektronika világában. Mind-egyik fejezetéhez kötetvégi jegyzetek kapcsolódnak, és azokban – a bibliográfiai hivatkozásokon kívül – szintén lényeges adatok, észrevételek találhatók.

A francia történész az összehasonlító könyvtörténet híve, annak megalapozásán munkálkodik. A komparatív szemlélet érvényesítésére e kötetében is határozottan törekszik, de ő sem tud igazán elszakadni a nemzeti kötöttségektől, a nemzeti látószögtől. Fejtegetéseinek kiindulópontja nagyon gyakran, főként a középkorban és a XVII. századtól Franciaország, ezekben a fejezetekben a példanyag többsége is innen származik. Az európai és amerikai kapitalista fejlődés ágazati sajátosságait, a könyv- és sajtópiac mindenkori jellemzőit sikerül megragadnia, ugyanakkor a szocialista kísérletről és a gyarmati sorból felszabadult országok problémáiról hallgat. Alig-alig esik szó az európai kontinens perifériájára szorult államokról, köztük hazánkról. Valószínűleg figyelmen kívül hagyja a lektori tevékenység gyengeségeiből fakadóan kisebb-nagyobb hibák is terhelik a szöveget: pl. kódeket nemcsak pergamenre írtak; a kínai Gyémánt Sutra esetében betűket és nem jeleket említ; a göttingeni egyetemet ténylegesen 1737-ben alapították; az első kéziratoss hírcímek nem a XVI. század második felében keletkeztek, hanem három

századdal korábban; a Magyar Tudós Társaság könyvtára nem Széchenyi István, hanem Teleki József adományából jött létre. Természetes velejárója egy ilyen terjedelmű, rendkívül gondolatgazdag értekezésnek, hogy jó néhány vitatható sora is akad: így az antik írásos örökség pusztulásának okai között nem szerepel az ideológiai és a politikai indíték; az illusztrációk ősei között nem nevezi meg az egyiptomi képes ábrázolásokat; a táblanyomat helyett a kevésbé kifejező fametszet szót használja; a magyar nyelvű könyvkiadás reformkori újraéledését tévedés a főnemesség szerepvállalására visszavezetni stb. Más természetű gond, hogy ehhez a kiadványhoz nem készült mutató, holott legalább a földrajzi és személynév index igencsak hasznos lett volna. Az Osiris Kiadó másik termékéhez viszonyítva szerény, alig három és fél oldalnyi a bibliográfia, és nem egészült ki a magyarországi válogatással.

Mind Funke, mind Barbier kézikönyvének megvan a vitathatatlan értékei, és magától értetődően a hibái, hiányosságai is. Némi túlzással az mondható, hogy szinte kiegészítik egymást, részben tartalmilag, részben – és főleg – szemléletileg. Még a német, illetve a francia fejlődés középpontba állítása is kiegyensúlyozódhat. A hazai könyvtáros-képzésben, az egyetemi és főiskolai kurzusokon nélkülözhetetlen segédletek lesznek, nyilvánvalóan a kötelező irodalom szűk listáira is rákerülnek. Remélhetőleg ösztönzően hatnak majd a magyarországi könyvtörténeti kutatásokra. Fritz Funke precizitása elsősorban az ismét terjedő neopozitivisták tényfeltárára adhat követendő példát, és tanulságosak a könyvművészeti stílusokkal és törekvésekkel kapcsolatos meglátásai is. Frédéric Barbier az itthoni könyv- és sajtótörténet-írásban még kissé idegen ökonómiai megközelítés meghonosítását mozdíthatja elő, és erősítheti a társadalomtörténeti irányt. S lendületet adhat az összehasonlító vizsgálatok bátrabb kibontakozásának.

Bényei Miklós